

ISLAMSKI ODGOJ KAO SREDSTVO DRUŠTVENE REFORME

Hasudin ATANOVIĆ
h_atanovic@hotmail.com

SAŽETAK: Rad istražuje ulogu islamskog odgoja u suočavanju sa savremenim društvenim izazovima poput moralnog relativizma, identitetske krize i društvene polarizacije. Autor polazi od teze da istinska društvena promjena započinje unutrašnjom preobrazbom pojedinca. Islamski odgoj se tako ne svodi na prenošenje religijskog znanja, već postaje sredstvo oblikovanja moralne svijesti i kolektivne odgovornosti. U fokusu rada su tri temeljna principa islamske antropologije: fitra kao prirođena dispozicija prema dobru, sloboda izbora kao pretpostavka moralne autonomije, te odgovornost kao cilj odgoja. Kroz analizu uloge porodice, džamije i obrazovnih institucija, razmatra se kako islamski odgoj može jačati društvenu koheziju i spriječiti devijacije u ponašanju. Rad se oslanja na klasične i savremene autore te predlaže reinterpretaciju islamskih vrijednosti unutar pluralnih društava. Zaključno, ističe se potencijal islamskog odgoja kao stabilizirajućeg i transformativnog faktora u izgradnji pravednijeg i inkluzivnijeg društva.

Ključne riječi: islamski odgoj, društvena reforma, fitra, moralna odgovornost, sloboda izbora

Uvod

U savremenom vremenu, obilježenom globalnim krizama identiteta, moralnim relativizmom i dubokim društvenim nejednakostima, pitanje reforme društva nameće se kao imperativ. U tom kontekstu, islamski odgoj sve više privlači pažnju kao religijski okvir podučavanja i kao potencijalno sredstvo za temeljitu društvenu transformaciju. Islamski odgoj, ukorijenjen u Kur'anu i Sunnetu, ne podrazumijeva isključivo stjecanje znanja, već integrirani razvoj ličnosti – tjelesni, intelektualni, emocionalni i duhovni – koji vodi izgradnji moralno odgovorne zajednice. Shvatan kao dugoročni proces oblikovanja pojedinca u skladu s božanskim smjernicama, islamski odgoj ima neosporan potencijal da doprinese reformi savremenih društava.

Problem koji se u ovom radu razmatra ogleda se u nedovoljno prepoznatoj ulozi islamskog odgoja u procesima društvene obnove i promjene. Iako se mnogi reformistički pokreti u muslimanskom svijetu pozivaju na potrebu povratka izvorima islama, često izostaje sistematsko razumijevanje i implementacija odgojno-obrazovnih principa u širem društvenom okviru. S obzirom na izazove s kojima se suočavaju muslimanske zajednice širom svijeta poput: krize moralnih autoriteta, urušavanja porodičnih vrijednosti, porasta nasilja i društvene marginalizacije, postavlja se pitanje: U kojoj mjeri islamski odgoj može biti sredstvo održive i etički utemeljene društvene reforme?

Cilj rada jeste istražiti teorijske osnove islamskog odgoja, identificirati

njegove ključne principe i mehanizme djelovanja na društvo, te analizirati primjere iz historijskog i savremenog konteksta u kojima se odgoj koristio kao alat društvenih promjena. Također, rad ima za cilj ukazati na moguće pravce implementacije islamskog odgoja u okviru savremenih obrazovnih politika i građanskog društva.

Dosadašnja istraživanja ukazuju na značaj islamskog odgoja za lični razvoj i formiranje moralnih vrijednosti kod pojedinca (Al-Attas, 1980; Halstead, 2004), ali se rjeđe obrađuje njegova sistematska uloga u oblikovanju društvene svijesti i transformaciji društvenih struktura.

Metodološki pristup u ovom radu temelji se na kvalitativnoj analizi izvornih tekstova, savremene literature i uporednom pristupu između historijskih i savremenih primjera

reformističkih pokreta koji se oslanjaju na odgojne principe.

Struktura rada podijeljena je u nekoliko ključnih poglavlja. U prvom dijelu bit će razmatran teorijski okvir islamskog odgoja. Slijedi analiza reformskog potencijala odgoja kroz historijski i savremeni primjer. Posebno će se osvrnuti na ulogu institucija poput porodice, džamije i škole, kao i na izazove implementacije islamskog odgoja u savremenom društvenom kontekstu. Rad završava sintezom nalaza i odgovorom na istraživačko pitanje.

Teorijsko-metodološki okvir

Islamski odgoj, kao integralni dio islamske epistemologije i društvene filozofije, temelji se na specifičnom shvatanju čovjeka, znanja i svrhe postojanja. Njegovo razumijevanje i primjena nemogući su bez oslonca na objavljene izvore, Kur'an i Sunnet, koji definiraju temeljne odgojne principe i metodologiju podučavanja. Kur'an više puta naglašava ulogu znanja i moralnog usmjerenja u izgradnji pojedinca i zajednice: *Allah neće promijeniti stanje jednog naroda dok oni ne promijene ono što je u njima samima* (Kur'an, 13:11). Ova kur'anska poruka uspostavlja osnovni metodološki princip islamskog odgoja: promjena društva mora započeti promjenom pojedinca.

U evropskoj i svjetskoj akademskoj literaturi islamski odgoj sve više se prepoznaje kao poseban obrazovni model koji spaja racionalno i duhovno, znanje i etiku. Halstead (2004) ističe da islamski odgoj nije neutralan proces, već oblik moralne formacije zasnovane na vrijednostima objave. Slično tome, Al-Attas (1980) argumentira da je cilj islamskog obrazovanja "ugradnja prave vizije stvarnosti", što odgoj čini sredstvom duhovne reforme i društvene ravnoteže. Njemački islamolog Thomas Bauer (2011) naglašava da islam kroz obrazovanje prenosi informacije, ali i vrijednosti koje strukturiraju društveni prostor. U bosanskohercegovačkom kontekstu, Halilović (2009) govori o tome kako

islamski odgoj ima potencijal da premosti jaz između religijske tradicije i savremenih društvenih potreba, ukoliko se adekvatno interpretira i implementira u obrazovnim politikama.

Pojmovno određenje islamskog odgoja

Islamski odgoj predstavlja cjelovit, dinamičan i vrijednosno utemeljen proces usmjeren na oblikovanje čovjekove ličnosti u skladu s Božijim uputama. Za razliku od sekularnog koncepta obrazovanja koji često podrazumijeva prijenos neutralnog znanja, islamski odgoj integrira spiritualnu, moralnu i racionalnu dimenziju čovjeka, njegujući njegovu urođenu prirodu (fitru) i vodeći ga ka postizanju harmonije s Božanskom voljom.

Prema Al-Attasu (1980), islamski odgoj je proces "ugrađivanja prave vizije stvarnosti" u dušu učenika, što znači da cilj obrazovanja nije samo informacija već i transformacija. On naglašava da je svrha odgoja oblikovati dobrog čovjeka, a ne samo funkcionalnog građanina. Takav pristup stavlja naglasak na moralni integritet, što ga čini suštinski različitim od mnogih savremenih odgojno-obrazovnih modela.

Halstead (2004) dodaje da je islamski odgoj proces koji podrazumijeva i kulturološki prijenos – ne samo sadržaja, nego i vrijednosti, identiteta i odgovornosti. Islamski odgoj je normativan, a ne neutralan; on jasno afirmira ideale istine, pravednosti i odgovornosti prema Stvoritelju i zajednici.

Thomas Bauer (2011) ističe da obrazovanje u islamskoj tradiciji nikada nije bilo izoliran proces, već integralni dio religijskog, kulturnog i društvenog života. On piše da je odgoj "uvijek bio sredstvo prenošenja viših vrijednosti, a ne puko stjecanje tehničkih vještina". Time se potvrđuje njegova reformistička i društveno-transformativna funkcija.

Halilović (2009) naglašava da je islamski odgoj usmjeren ka povratku čovjekovoj izvornoj prirodi i obnovi unutrašnje ravnoteže. On vidi ovaj oblik odgoja kao "proces moralnog

buđenja", koji se ogleda u svakodnevnom ponašanju, a ne samo u ritualima ili formalnom znanju.

Stoga, islamski odgoj treba shvatiti kao religijsku obavezu i kao odgovor na savremene izazove moralne i društvene fragmentacije. Njegova univerzalna poruka o dostojanstvu čovjeka, etičkoj odgovornosti i znanju kao emanetu (povjerenju) čini ga moćnim sredstvom za izgradnju pravednijih društava.

Metodologija reforme kroz odgoj u islamskoj tradiciji

U islamskoj tradiciji, reforma društva se ne posmatra primarno kao politički ili institucionalni proces, već kao *duhovno-moralna obnova koja započinje s pojedincom*. Ključna pretpostavka takve metodologije jeste da se društvo ne može temeljito promijeniti bez transformacije čovjeka – njegovog znanja, uvjerenja i ponašanja. U tom smislu, *islamski odgoj nije pasivno prilagođavanje društvenim normama*, nego aktivno oblikovanje pojedinca u skladu s moralnim, duhovnim i intelektualnim vrijednostima islama. Metodologija ove transformacije oslanja se na tri ključne antropološke odrednice: *fitru* (urođenu dobrotu), *slobodu izbora* (voljnu autonomiju) i *moralnu odgovornost* (svijest o odgovornosti pred Bogom i zajednicom).

Fitra, kao prirođena dispozicija ka dobru i spoznaji Boga, predstavlja ontološku osnovu islamskog odgoja. Ona implicira da svaki čovjek ima kapacitet za etički život i duhovni razvoj i da je odgoj usmjeren na *obnavljanje i usmjeravanje te prirodne sklonosti* (Al-Attas, 1980). Bauer (2011) navodi da je islamski koncept čovjeka usmjeren ka mogućnosti povratka izvornoj prirodi, a odgoj je mehanizam koji omogućava taj povratak. Reformistički potencijal fitre leži u tome što se promjena ne nameće spolja, već dolazi iznutra – kroz svjesnu aktivaciju unutrašnjeg potencijala.

Sloboda izbora je presudna za moralnu agenciju i odgovornost. Islam ne podržava deterministički pogled

na čovjeka. Naprotiv, on podučava da je *svaki pojedinac odgovoran za vlastite izbore* (Kur'an, 91:7–10). Halstead (2004) smatra da je islamski odgoj usmjeren na razvijanje sposobnosti samostalnog moralnog rasuđivanja, a ne na puko slijedenje pravila. Odgojna metodologija u islamu zato uključuje *dijalog, savjetovanje (naseha)* i *primjer ponašanja (uswatun hasana)* – jer je cilj usmjeriti slobodu, a ne kontrolirati je.

Treći stub metodologije islamskog odgoja jeste *koncept odgovornosti* koji proizlazi iz slobode i znanja. Čovjek je, prema Kur'anu, *halifa* – namjesnik na Zemlji, odgovoran pred Bogom i društvom (Kur'an, 2:30). Reformistička pedagogija u islamu ne završava stjecanjem znanja, već *teži praktičnoj primjeni znanja u službi dobra i pravde*. U tom duhu, obrazovanje nije neutralno – ono ima *teleološki karakter* jer je usmjereno ka stvaranju etički osposobljenih i društveno odgovornih pojedinaca.

Thomas Bauer (2014) u analizi islamske etike naglašava da moralnost u islamu nije posljedica kazne ili nagrade, nego svjesnog prihvatanja *emaneta* (povjerenja) i aktivnog djelovanja u skladu s univerzalnim vrijednostima. U tom svjetlu, *reforma se ne provodi represijom, već obrazovanjem* – i to ne samo formalnim, nego i životnim primjerom, duhovnim razvojem i društvenim angažmanom.

Metodologija reforme kroz islamski odgoj predstavlja spoj unutrašnje preobrazbe i vanjske akcije. Njena snaga leži u uvjerenju da *istinska promjena ne dolazi silom, nego znanjem i moralnim uzdizanjem pojedinca*. Oslanjajući se na fitru, slobodu izbora i moralnu odgovornost, islamski odgoj ima potencijal da pokrene duboke promjene – kako u pojedincu, tako i u društvu koje on oblikuje.

Odgoj kao prevencija društvenih devijacija

U islamskom pedagoškom konceptu, odgoj ne predstavlja samo prenošenje znanja i vještina, to je i *formativni proces usmjeren ka sprečavanju*

moralnog i društvenog poremećaja. U tom smislu, odgoj je ključna preventivna mjera protiv pojava poput nasilja, korupcije, nepravde, socijalne apatije i moralnog relativizma. Kur'anski tekst jasno afirmira preventivnu funkciju odgoja kada govori o onima koji pozivaju dobru i odvrćaju od zla: *Vi ste narod najbolji od svih koji se ikada pojavio: tražite da se čini dobro, a odvrćate od zla, i u Allaha vjerujete* (Kur'an, 3:110). Ova izjava ukazuje na povezanost *moralnog djelovanja i duhovne orijentacije* sa stabilnošću i zdravljem zajednice.

Islam podrazumijeva da je čovjek stvoren sa sposobnošću razlikovanja dobra i zla putem fitre – urođene sklonosti ka istini. Međutim, taj potencijal se mora njegovati i usmjeravati kako ne bi bio zamračen društvenim utjecajima ili osobnim strastima (nefs). Al-Attas (1980) ističe da je zadaća islamskog odgoja da *očisti dušu od neznanja i nepravilne percepcije*, jer je upravo u pogrešnom shvatanju stvarnosti korijen mnogih društvenih devijacija.

Društvene devijacije često nastaju u odsustvu moralne samokontrole i svijesti o odgovornosti. Islamski odgoj koristi slobodu izbora ne kao apsolutni princip, već kao *odgovornu mogućnost djelovanja u okvirima etike*. Halstead (2004) naglašava da se islamski odgoj temelji na ideji da su pojedinci moralna bića s kapacitetom za samodisciplinu i samopropitivanje. Aktivno razvijanje savjesti u djetinjstvu i mladosti omogućava prevenciju ponašanja koje šteti i sebi i zajednici.

Njemački autor Hartmut Behr (2014) u svom radu o islamskom obrazovanju napominje da odgoj u islamu djeluje preventivno jer nudi smisleni okvir za razumijevanje vlastitog položaja u društvu, ograničava impulsivne porive i usmjerava ih prema višem cilju.

U islamskoj praksi, preventivni aspekt odgoja se ostvaruje kroz više mehanizama:

- podučavanju ahlaku (moralnom ponašanju),
- modeliranje uzornog ponašanja kroz sunnet,

- savjetovanje i dijalog, te
- izgradnja socijalne svijesti kroz zajedničke aktivnosti.

U fokusu je formiranje *karaktera* koji se ne može razdvojiti od vjere – jer vjera bez etike vodi formalizmu, a etika bez vjere lahko sklizne u relativizam.

Halilović (2009) napominje da je odgoj u islamu štit protiv destruktivnih sila savremenog društva, jer gradi otpornost pojedinca prema pritiscima tržišnog morala, konzumerizma i dehumanizacije odnosa. On dodaje da samo moralno oblikovan pojedinac može biti istinski slobodan – ne zato što mu je sve dozvoljeno, već zato što zna šta je vrijedno i šta ne smije.

Upravo zbog toga, islamski odgoj ne samo da reagira na devijacije, nego ih *predviđa i predupređuje*, stvarajući okruženje u kojem su normativne granice jasno postavljene, ali ne represivne – već razumljive i unutarnje usvojene.

Obrazovni sistem kao refleksija vrijednosti i sredstvo društvene promjene

Obrazovni sistem, kao temeljna društvena institucija, ne funkcionira samo kao mehanizam prenošenja znanja, nego i kao *refleksija duboko ukorijenjenih vrijednosnih stavova* određene zajednice. U islamskoj perspektivi, obrazovanje ne može biti ideološki neutralno – ono nužno nosi *ontološka, epistemološka i etička uvjerenja* o čovjeku, znanju, cilju postojanja i odnosima u društvu. Kur'an obrazovanje povezuje s prosvjetljenjem i moralnom transformacijom: *Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju?* (Kur'an, 39:9). Na taj način, obrazovanje se u islamu shvata kao *instrument i posljedica društvene svijesti*, ali i kao *aktivni akter društvene promjene*.

Islamski obrazovni sistem temelji se na konceptu fitre. Ta unutrašnja dispozicija određuje da obrazovanje treba biti *usmjereno ka aktiviranju i razvijanju onoga što je već potencijalno prisutno u čovjeku*. Al-Attas (1980) navodi da islamsko obrazovanje nije *uvodenje novih podataka u um*, to je

proces prepoznavanja značenja i svrhe postojanja u svjetlu Objave. U tom smislu, kurikulumi i didaktičke metode trebaju biti usklađeni s fitrom i Božijim smjernicama.

Obrazovni sistem koji ignorira fitru riskira stvaranje fragmentiranih identiteta i etički indiferentnih pojedinaca. Hartmut Behr (2014) ukazuje da je odgojna praksa u islamu usmjerena na *uspostavljanje ravnoteže između individualne duhovnosti i društvene odgovornosti*, čime se obrazovanje pretvara u proces izgradnje društva iznutra.

Sloboda volje, kao ključna komponenta islamske antropologije, ima značajno mjesto u obrazovnom sistemu. Ona ne podrazumijeva samo izbor zanimanja ili predmeta, već *razvoj unutarnje slobode kroz formiranje ispravnog prosuđivanja, etičke refleksije i odgovorne akcije*. Halstead (2004) smatra da islamski pristup obrazovanju uključuje usmjeravanje učenika da koriste slobodu u svrhu dobra, a ne zadovoljstva. Obrazovanje nije sredstvo kontrole, nego *razvoja autonomnog moralnog bića* koje aktivno doprinosi zajednici. U tom smislu, sloboda izbora se odražava i u obrazovnim politikama – kroz mogućnost inkluzivnog obrazovanja, pluralizma mišljenja i afirmaciju razolikih pedagoških pristupa, ali sve unutar okvira etičke orijentacije koju pruža islam.

Krajnji cilj islamskog obrazovanja je funkcionalna pismenost, ali i *formiranje moralno odgovornih članova zajednice*. Koncept *teklifa* – obaveze i odgovornosti – podrazumijeva da se znanje mora pretočiti u djelovanje. Kur'an podučava: *Oni koji su znanje dobili znaju da je ono što ti se objavljuje od Gospodara tvoga – istina – i da vodi na put Silnoga, Hvaljenoga* (Kur'an, 34:6). Ovdje se istina ne tretira kao informacija, već kao putokaz za djelovanje.

Halilović (2009) podvlači da je obrazovanje u islamskoj tradiciji uvijek imalo *svrhovitu dimenziju* – ono treba osnažiti pojedinca za odgovorno djelovanje u porodici, zajednici i širem

društvu. Kada se obrazovni sistem temelji na moralnoj odgovornosti, on postaje *instrument društvene stabilnosti, razvoja i pravde*.

Thomas Bauer (2011) dodaje da je islam historijski gradio obrazovne institucije koje su bile *središta moralnog oblikovanja, a ne samo prijenosa znanja*. Taj ideal ostaje relevantan i danas, posebno u savremenom društvu koje traži modele obrazovanja koji ne proizvode samo radnu snagu, nego *ljude sa svrhom, orijentacijom i integritetom*.

Islamski obrazovni sistem, oslonjen na fitru, slobodu izbora i moralnu odgovornost, ne teži isključivo intelektualnoj kompetenciji, već *holističkom razvoju pojedinca* i njegovoj ulozi u oblikovanju pravednog društva. Kao takav, on je *refleksija kolektivnih vrijednosti*, ali i sredstvo njihove kritičke obnove i transformacije. U tom spoju kontemplacije i akcije, obrazovanje postaje temelj istinske društvene promjene.

U islamskoj pedagoškoj tradiciji, proces odgoja ne počinje niti završava unutar zidova formalne škole. Odgoj se shvata kao *životni, kontinuirani i višedimenzionalni proces*, čiji ključni akteri nisu samo učitelji, već i roditelji, imami, mentori i sama zajednica. *Porodica, džamija i obrazovne institucije predstavljaju tri osnovne odgojno-obrazovne sfere koje zajednički oblikuju moralni, intelektualni i duhovni razvoj djeteta*. Ove institucije ne djeluju izolirano, već u sinergiji – svaka od njih igra nezamjenjivu ulogu u *afirmaciji fitre, usmjeravanju slobode izbora i razvoju moralne odgovornosti*.

Porodica je u islamu prva i najvažnija škola života. Poslanik Muhammed, a.s., rekao je da se svako dijete rađa u fitri, pa ga roditelji učine jevrejem, kršćaninom ili vatropoklonikom. Ovaj hadis potvrđuje da je *odgovornost roditelja ključna* u očuvanju i razvoju. Al-Attas (1980) naglašava da porodični odgoj treba biti prvi kontakt djeteta s pojmom odgovornosti, reda, samokontrole i pripadnosti višem cilju.

Istraživački rezultati (Pehlić, 2017:88) pokazali su kako je osnovno

obilježje bošnjačkog porodičnog odgoja, utemeljenog na islamskoj tradiciji, to što je izraženo dizajniran za socijalni senzibilitet prema drugima. Također, istraživački rezultati pokazali su da u porodičnom bošnjačkom odgoju u većoj mjeri treba staviti akcenat na razvoj ličnog i kolektivnog samopoštovanja.

Porodica je i prostor za *vježbanje slobode u sigurnom okruženju*, gdje dijete uči da su izbori povezani s posljedicama. Sloboda bez vođenja može prerasti u samovolju, a odgojna uloga roditelja je da pruže ravnotežu između *discipline i ljubavi*, strukture i podrške. Kur'an poziva na blagost i mudrost: *Pozivaj na put Gospodara svoga mudrošću i lijepim savjetom...* (Kur'an, 16:125), što se odnosi i na roditeljsku pedagogiju.

Džamija ima ulogu *duhovnog korektiva i društvene stabilnosti* budući da pruža prostor gdje se vjerske i etičke vrijednosti ne samo podučavaju, nego i zajednički prakticiraju. U vremenu moralne nesigurnosti i vrijednosnog relativizma, džamija djeluje kao *moralni kompas zajednice*. Bauer (2011) ističe da je islamski model zajednice uvijek bio oslonjen na *kolektivnu duhovnu praksu*, koja uključuje i zajedničko učenje, solidarnost i međusobno savjetovanje (šura).

U džamiji se njeguje *svijest o odgovornosti* pred Bogom, što se direktno odražava na odnose unutar zajednice. Odrasli i djeca zajedno prisustvuju namazu, predavanjima i zajedničkim akcijama, čime se prenosi živa etika i *odgoj kroz primjer*. Džamija time ne vrši samo religijsku funkciju, već i *odgojnu, socijalizacijsku i preventivnu*, naročito kod mladih koji traže smisao i identitet.

Savremene islamske obrazovne institucije – škole, fakulteti i instituti – imaju zadatak da *strukturirano prenose znanje, ali i grade karakter učenika* (Pehlić, Šarić-Krajišnik i Odobašić, 2022). One djeluju u sintezi s porodičnim i vjerskim prostorima, pružajući učeniku mogućnost da *razvije svoje intelektualne sposobnosti uz istovremeno njegovanje moralnog kompasa*.

Halstead (2004) naglašava da islamski obrazovni sistem mora kombinirati *akademsku izvrsnost s etičkim oblikovanjem*, kako bi stvorio autonomne, ali odgovorne pojedince.

Halilović (2009) dodaje da obrazovna institucija u islamskom smislu ne odgaja *stručnjaka bez duše*, već *osobu koja zna, vjeruje i djeluje*. Takav obrazovni ideal podrazumijeva *formiranje ličnosti*, u kojoj su znanje i moralnost nerazdvojivi.

Uloga porodice, džamije i obrazovnih institucija u islamskom odgoju je *komplementarna i uzajamno ovisna*. Svaka od tih institucija afirmira fitru, podučava smislenoj slobodi i oblikuje osjećaj odgovornosti. Njihovo zajedničko djelovanje omogućava *razvoj uravnoteženog pojedinca*, sposobnog da aktivno doprinosi društvenom dobru. U tom smislu, islamski odgoj ne priprema samo za ahiret, već i za aktivan i moralan život u ovom svijetu.

Primjena islamskih odgojnih načela u savremenim društvima

Primjena islamskih odgojnih načela u savremenim društvima suočava se s nizom izazova, ali istovremeno nudi i vrijedne mogućnosti za konstruktivan doprinos u oblikovanju etički osviještenih, društveno odgovornih i duhovno uravnoteženih pojedinaca. Savremena društva karakterizira ubrzana sekularizacija, fragmentacija identiteta, porast relativizma i rastuća distanca između formalnog obrazovanja i moralnih vrijednosti. U tom kontekstu, islamski odgoj, zasnovan na konceptima *fitre*, *slobode izbora* i *moralne odgovornosti*, ima potencijal da djeluje kao *alternativni i dopunski model odgoja*, sposoban da poveže intelektualni razvoj s duhovnim i etičkim principima.

Jedna od osnovnih vrijednosti islamskog odgoja u savremenom kontekstu jeste njegova sposobnost da ponudi *stabilnu moralnu i identitetsku matricu*, posebno mladima suočenim s krizom smisla i fragmentacijom identiteta. Kur'an navodi: *Uputi me putem onih kojima si milost Svoju*

darovao... (Kur'an, 1:6–7), sugerirajući potrebu za jasnim, vođenim i vrijednosno usmjerenim putokazima. U tom duhu, Al-Attas (1980) ističe da islamski odgoj ne stvara samo intelektualno osposobljenog čovjeka, već onoga koji zna *kuda ide i zašto* – što je ključno u vremenu zbunjujuće pluralnosti ponuda i vrijednosti.

U kontekstu migracija i muslimanskih zajednica u Evropi, Thomas Bauer navodi da islamski odgoj ima potencijal da bude *medij kulturnog sidrenja*, koji mladima pruža osjećaj pripadnosti bez isključivosti. On upozorava da odgoj koji ne poznaje dublje vrijednosti vodi u površnu integraciju, dok islamska pedagogija, ako se pravilno tumači, "može povezati duhovno samopouzdanje s društvenim angažmanom" (Bauer, 2011:83).

Savremena društva sve više teže inkluziji, različitosti i interkulturalnosti (Adilović i Pehlić, 2022). Koncept fitre omogućava *pedagoški pristup koji poštuje razlike, a naglašava zajedničko ljudsko dostojanstvo*. Halstead (2004) naglašava da je islamski odgoj u svojoj osnovi inkluzivan jer ne polazi od ideje o superiornosti, već od priznanja da je svaka osoba stvorena sa sposobnošću moralnog rasta i vjerske spoznaje.

U obrazovnim kontekstima koji uključuju muslimanske učenike, primjena islamskih odgojnih načela kroz vrednovanje samodiscipline, međusobnog poštovanja i moralne samosvijesti može biti *most ka interkulturalnom razumijevanju*.

Islamski odgoj u savremenim društvima mora afirmirati slobodu izbora kao pravo i kao odgovornost. Sloboda nije apsolutna, ona se ostvaruje u svjetlu znanja i svijesti o posljedicama. U pluralnim društvima, ovaj pristup potiče *kritičku kompetenciju*: sposobnost učenika da analizira, vrednuje i djeluje etički u složenim situacijama. Zadatak odgajatelja je da *ne nameće istinu, nego da pomogne da se ona otkrije*, što odražava aktivan, a ne autoritaran model odgoja i obrazovanja.

Konačno, moralna odgovornost kao temelj islamskog odgoja u

savremenim društvima otvara prostor za *aktivno građanstvo i etičko liderstvo*. Umjesto pasivne pobožnosti, islam traži *društveno angažiranog vjernika* koji doprinosi zajednici, zastupa pravdu i učestvuje u rješavanju problema društva. Halilović (2009) ističe da odgoj mora oblikovati ličnost sposobnu da se suprotstavi nemoralu, ali i da predvodi u dobru, a to je moguće samo kroz povezivanje moralne spoznaje i konkretne društvene akcije. U tom smislu, islamski odgoj ne djeluje kontra savremenog društva, već unutar njega – *kao korektiv, kao izvor unutrašnje orijentacije i kao alat za transformaciju* u pravcu pravednijeg i humanijeg poretka.

Odgoj kao odgovor na krizu identiteta, etički relativizam i društvenu polarizaciju

Savremena društva suočavaju se s dubokim krizama koje nadilaze ekonomske i političke sfere. *Kriza identiteta, etički relativizam i društvena polarizacija* predstavljaju temeljne poremećaje u strukturi ličnih i kolektivnih vrijednosti, koji duboko utječu na mlade generacije i izazivaju osjećaj nesigurnosti, beznađa i otuđenosti. U takvom kontekstu, islamski odgoj – utemeljen na jasno definiranoj antropologiji, etici i odgovornosti – nudi *sveobuhvatan odgovor*, jer teži formiranju uravnoteženog čovjeka čiji su identitet, spoznaja i djelovanje usklađeni s univerzalnim vrijednostima.

Identitetska kriza u savremenom svijetu proizlazi iz gubitka stabilnog uporišta u sistemima značenja. Islamski koncept fitre pruža *ontološku sigurnost* i jasnoću u definiranju čovjekove svrhe i mjesta u svijetu. Kur'an navodi: *Okreni lice svoje pravoj vjeri – Allahovoj prirodi prema kojoj je On stvorio ljude. Nema promjene u Allahovom stvaranju* (30:30). Ovaj ajet ukazuje da je *identitet u islamu povezan sa stvaranjem*, a ne samo s kulturnim ili društvenim konstrukcijama.

Al-Attas (1980) ističe da je islamski odgoj proces *ugrađivanja istinske*

vizije stvarnosti u ljudsku svijest. Takva vizija omogućava formiranje *integriranog identiteta*, koji ne podliježe manipulaciji trendova ili ideologija. U vremenu u kojem su mnogi identiteti oblikovani potrošnjom, ideološkim ekstremizmom ili digitalnom nestalnošću, islamski odgoj poziva na *povratak unutrašnjoj jasnoći, svrsi i duhovnoj ukorijenjenosti*.

Etički relativizam – ideja da su sve vrijednosti subjektivne i promjenjive – vodi ka normativnom rasulu i pasivnosti. Nasuprot tome, islam uspostavlja *stabilan moralni okvir* koji počiva na Objavi, ali ostaje otvoren za razum, kontekst i savjest. Halstead (2004) naglašava da islamski odgoj nudi čvrste vrijednosne oslonce u svijetu koji često djeluje bez njih, ističući da je moralnost u islamu zasnovana na *ravnoteži između principa i konteksta*. U tom smislu, islamski odgoj razvija *moralnu pismenost* – sposobnost mladih da prepoznaju, razumiju i evaluiraju moralne situacije, ne oslanjajući se isključivo na većinsko mišljenje ili emocije. Hartmut Behr (2014: 502) ukazuje da se kroz islamsku pedagošku praksu može “jačati otpornost na etički relativizam kroz duhovnu i racionalnu unutarnju konsistentnost” (*ethische Konsistenz durch geistige Selbstreflexion*).

Društvena polarizacija – izražena u obliku političke netrpeljivosti, kulturne fragmentacije i narastajuće islamofobije – zahtijeva odgojni odgovor koji promovira *razumijevanje, empatiju i odgovornost prema zajedničkom dobru*. Islamski odgoj, kada je pravilno shvaćen i primijenjen, pruža okvir za *inkluzivni*

identitet, u kojem se vjera ne suprotstavlja drugome, već oblikuje kapacitet za suživot i dijalog (Adilović i Pehlić, 2022).

Halilović (2009) podvlači da islamski odgoj ne podrazumijeva zatvaranje u zajednicu, već razvijanje *moralne otvorenosti* uz čuvanje vrijednosnog integriteta. Kroz praksu *šure* (savjetovanja), *islah*a (pomirenja) i *adla* (pravde), mladi se uče *kulturi dijaloga i izgradnji mostova*, a ne zidova. Islamski odgoj, dakle, ne doprinosi društvenim podjelama, nego *njihovom prevazilaženju kroz etičku svijest i društvenu odgovornost*.

Islamski odgoj, temeljen na fitri, slobodi izbora i moralnoj odgovornosti, nudi konzistentan i dubok odgovor na ključne bolesti savremenog društva. On nudi duhovni kompas, normativnu jasnoću i unutrašnju stabilnost. Time se potvrđuje njegova savremenost: ne kroz imitaciju društvenih trendova, već kroz njihovo kritičko preispitivanje i etičku korekciju iznutra.

Zaključak

Islamski odgoj, posmatran iz antropološke, pedagoške i društvene perspektive, predstavlja cjelovit pristup oblikovanju pojedinca i zajednice utemeljen na fitri, slobodi izbora i moralnoj odgovornosti. Islamski odgoj ima transformativni potencijal koji se ne iscrpljuje u individualnom duhovnom razvoju, nego se proteže na širu društvenu strukturu – kroz izgradnju moralne zajednice, prevenciju društvenih devijacija, jačanje institucionalnih temelja

i afirmaciju univerzalnih vrijednosti u interkulturalnim kontekstima.

U savremenim društvima obilježenim krizom identiteta, etičkim relativizmom i rastućom polarizacijom, islamski odgoj nudi vrijednosno utemeljen i integrativan model obrazovanja koji promovira znanje te svijest o odgovornosti, smislu i zajedničkom dobru. Pritom se njegova relevantnost ne ograničava na muslimanske zajednice – naprotiv, njegov naglasak na pravdi, dijalogu, empatiji i društvenom angažmanu čini ga potencijalnim doprinosom građanskom društvu u pluralnim sredinama.

Rezultati rada impliciraju da:

- Islamski odgoj može djelovati kao stabilizacijski faktor u društveno-normativnim krizama.
- Uspješna implementacija islamskog odgoja zahtijeva sinergiju porodice, obrazovnih institucija i vjerskih zajednica.
- Njegova inkluzivna dimenzija, utemeljena na fitri, omogućava razvoj dijaloga i suživota u multikulturalnim društvima.
- Odgoj u islamu nije zatvoren sistem, to je dinamična praksa s potencijalom da odgovori na savremene izazove, uz uvjet autentične, a ne formalističke interpretacije.

Zaključno, islamski odgoj reba posmatrati kao religijsku kategoriju, ali kao obrazovni koncept s društvenom vizijom u kojoj znanje nije neutralno, nego usmjereno ka dobru; gdje sloboda nije apsolutna, već odgovorna; i gdje čovjek nije atomizirani pojedinac, već moralni graditelj zajednice.

Literatura

Adilović, Muharem i Pehlić, Izet (2022). *Islamska vjeronauka u funkciji promoviranja i prihvatanja različitosti*. U: Adilović, Muharem (ur.), *Islamska vjeronauka pred izazovima savremenog: znanstvena monografija*, Zenica: Naučno-istraživački centar Zenica.

Al-Attas, Syed Muhammad Naquib (1980). *The Concept of Education in Islam: A Framework for an Islamic Philosophy of Education*. Kuala Lumpur: ISTAC.

Aslan, Ednan (2016). *Das islamische Menschenbild und die Seelsorge im Islam*. Deutsche Islam Konferenz.

https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Sonstiges/20160307_vortrag_takim_seelsorge.pdf?__blob=publicationFile&v=1

Bauer, Thomas (2011). *Die Vereinigung der Welt: Über den Verlust an*

- Mehrdeutigkeit und Vielfalt*. Stuttgart: Reclam Verlag.
- Behr, Hartmut Heinz (1998). *Islamische Bildungslehre*. Garching bei München: Dār-us-Salām.
- Behr, Hartmut Heinz (2014). *Menschenbilder im Islam*. U: Rohe, Mathias, Engin, Hasan, Khorchide, Mouhanad, Özsoy, Ömer & Schmid, Hansjörg (ur.), *Handbuch Christentum und Islam in Deutschland*. Freiburg: Herder.
- Halilović, Safvet (2009). *Kur'anska antropologija – Čovjek u svjetlu Kur'ana*. Novi Pazar: El-Kelimeh.
- Halstead, J. Mark (2004). *An Islamic Concept of Education*. *Comparative Education*, 40(4), 517–529.
- Kaddor, Lamya (2008). *Muslimische Jugendliche zwischen Moderne und Religion*. U: Kaddor, Lamya (ur.), *Islamische Erziehungs- und Bildungslehre*. Münster: LIT Verlag.
- Karić, Enes (2019). *Kur'an s prijevodom*. Sarajevo: El-Kalem.
- Pehlić, Izet (2017). *Odgoj u bošnjačkoj porodici u funkciji razvoja socijalnog senzibiliteta mladih*. U: Prljača, Muhamed (ur.), Konferencija "Muslimanska porodica – prava i dužnosti", *Zbornik radova s konferencije u organizaciji Uprave za vjerske poslove Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: El-Kalem.
- Pehlić, Izet, Hasanagić, Anela i Šarić-Krajišnik, Emina (2022). *Islamska vjeronauka u funkciji oblikovanja i očuvanja vlastitog vjerskog identiteta*. U: Adilović, Muharem (ur.), *Islamska vjeronauka pred izazovima savremenog: znanstvena monografija*, str. 105–121. Zenica: Naučno-istraživački centar Zenica.
- Pehlić, Izet, Šarić-Krajišnik, Emina i Odobašić, Amina (2022). *Uloga vjeronauke u osnaženju odgojne funkcije škole i poboljšanju religijskog odgoja*. U: Adilović, Muharem (ur.), *Islamska vjeronauka pred izazovima savremenog: znanstvena monografija*, Zenica: Naučno-istraživački centar Zenica.

الموجز

التربية الإسلامية وسيلة للإصلاح الاجتماعي

هاُسُدين أتانوفيتش

يبحث المقال دور التربية الإسلامية في مواجهة التحديات الاجتماعية المعاصرة، مثل النسبية الأخلاقية، وأزمة الهوية، والاستقطاب الاجتماعي. وينطلق الكاتب من الفرضية القائلة إن التغيير الاجتماعي الحقيقي يبدأ بتحول داخلي يعيشه الفرد. عليه، فإن التربية الإسلامية لا تقتصر على نقل المعرفة الدينية، بل هي وسيلة لتشكيل الوعي الأخلاقي والمسؤولية الجماعية. ويركز المقال على ثلاثة مبادئ أساسية في الأنثروبولوجيا الإسلامية: الفطرة باعتبارها الميل الطبيعي للخير، وحرية الاختيار باعتبارها المقدمة للاستقلال الأخلاقي، والمسؤولية باعتبارها هدف التربية. ومن خلال تحليل دور الأسرة والمسجد والمؤسسات التعليمية، تمت مناقشة الكيفية التي تساهم بها التربية الإسلامية في تعزيز التماسك الاجتماعي والوقاية من الانحرافات السلوكية.

يستند المقال إلى آراء الكتاب الكلاسيكيين والمعاصرين، ويقترح إعادة شرح القيم الإسلامية في المجتمعات التعددية. وفي الختام، يُسلط الضوء على إمكانات التربية الإسلامية باعتبارها عامل استقرارٍ وتحولٍ في بناء مجتمع أكثر عدلاً وشمولاً.

الكلمات المفتاحية: التربية الإسلامية، الإصلاح الاجتماعي، الفطرة، المسؤولية الأخلاقية، حرية الاختيار.

Abstract

ISLAMIC EDUCATION
AS A MEANS OF SOCIAL REFORM

Hasudin Atanović

This paper explores the role of Islamic education in addressing contemporary social challenges such as moral relativism, identity crises, and societal polarization. The author begins with the premise that genuine social transformation begins with the inner transformation of the individual. Thus, Islamic education is not merely the transmission of religious knowledge, but a means of shaping moral consciousness and fostering collective responsibility. The study centers on three foundational principles of Islamic anthropology: *fitra* as the innate human disposition toward good, freedom of choice as a precondition for moral autonomy, and responsibility as the ultimate aim of education. Through an analysis of the roles played by the family, mosque, and educational institutions, the paper considers how Islamic education can strengthen social cohesion and prevent behavioral deviance. Drawing on both classical and contemporary scholars, the paper calls for a reinterpretation of Islamic values within pluralistic societies. In conclusion, it highlights the potential of Islamic education to serve as a stabilizing and transformative force in the construction of a more just and inclusive society.

Keywords: Islamic education, social reform, *fitra*, moral responsibility, freedom of choice